

## BEVEZETÉS

Nem véletlenül került e kis szöveggyűjtemény élére Errico Malatesta egyik írásának részlete. Az olasz anarchizmus kimagasló képviselője ugyanis e helyütt az egész anarchista ideológia alapkérdését vetette fel és válaszolta meg. A mozgalom többi 19. századi teoretikusához hasonlóan, Malatesta az ellen a polgári felfogás ellen hadakozott, amely az „anarchiát” a rendetlenség, a káosz szinonimájának állította be. Az öröklött és közkeletűnek mondható értelmezéssel szöges ellentétben az anarchia tehát – ideológusainak szándéka szerint – a kizsákmányolásra és tekintélyre alapított tőkés rend romjain felépítendő igazságos társadalom szervezete, amelyben megvalósulhat az egyén teljes felszabadulása. Ennek az elméletnek a képviselői a múlt század második felében, főként 1871 után, igényt tartottak a nemzetközi munkásmozgalom vezetésére, következésképpen az anarchizmus és marxizmus történeti alternatívájaként kívánt fellépni. Ez a törekvésük végső fokon ugyan nem járt sikerrel, de az is tény, hogy a századfordulón az anarchoszindiaklizmus képében nagy tömegeket hódított meg egyes országokban és majdnem az első világháborúig megőrizte rangos helyét a nemzetközi munkásmozgalom irányzatainak spektrumában.

E sorrendben második Pierre Joseph Proudhon-t nem kisebb történeti személyiség, mint maga Mihail Alekszandrovics Bakunyin nevezte el az „anarchizmus atyjának”. Proudhon és a róla elnevezett irányzat, a proudhonzizmus, bonyolult politikai képlet. Műveiben ugyanis nem „tisztán” jelennek meg az anarchista elmélet építőkövei, valamiképpen keverednek a reformizmus különböző elemeivel, ráadásul Proudhon eltéveszthetetlenül francia volt. A döntő azonban mégiscsak az a vitathatatlan tény, hogy bár nem előzmények nélkül, ő volt az első, aki az anarchizmus elméletét egye-síteni akarta korának munkásmozgalmi gyakorlatával. Az anarchiát úgy mutatta be, mint az eljövendő, magasabbrendű társadalmi formációt, a „hatalomnélküliség” állapotát. A közölt szemelvényből idézve, az elérendő célt úgy fogalmazta meg, hogy „a dolgoknak olyan rendjét kell létrehozni, amelyben a nép, az ember, a polgár szuverenitásának elve betű szerinti értelemben lenne alkalmazva; ahol az állam minden tagja függetlenségét megőrizve és szuverén módon cselekedve kormányozná saját magát, mialatt a legfelsőbb hatóság kizárólag a közösség problémáival foglalkozna; ahol követ-

kezésképpen lennének bizonyos közös dolgok.” Első ízben Proudhonnál mutatkozott meg teljes egyértelműséggel az anarchizmus bármely változatának legmeghatározóbb ismérve: az *antiautoritárius* beállítottság, azaz mindenfajta tekintély következetes elvetése. A tekintély íve az istentől, aki földi képviselőjének, az egyháznak merev dogmáival guzsba kötötte az ember gondolkodását (ezért van az, hogy az anarchista alapállás értelemszerűen antiklerikális) a földi hatalmasságokon: az államon, a kormányokon és a hivatalnokok seregén keresztül egészen a falusi módos gazdáig húzódtott, mert birtokosként ez utóbbi is rendelkezett a béreseivel. A Louis – Auguste – Blanqui-tól kölcsönvett híres jelszó: Sem isten, sem úr! hüen fejezi ki az anarchisták világnézetét.

Emeljük ki Produhon eszmerendszerének még egy tartópillérét, a *föderalizmust*. Hogy az emberek feletti uralmat a dolgok, jelesül a gazdasági folyamatok igazgatása váltsa fel, elengedhetetlennek tartotta a valamennyi osztálytársadalomra jellemző hatalmi piramis lerombolását, az emberek közötti vagyoni egyenlőtlenségből eredő alá-fölérendeltségi viszonyok végleges megszüntetését. Helyettesítését úgy képzelte el, hogy a termelésben résztvevő dolgozók egyenrangú közösségei önkéntes társulásra lépnének egymással, a kölcsönösség alapján, közös ügyeik intézésére, vagyis a korábbi vertikális felépítés helyett a társadalom szuverén egyedei egyetlen horizontális síkban helyezkednének el, s mivel a „kormányzás” pusztán az „ügyek” (s nem az emberek) igazgatását jelentené, egyszer s mindenkorra lehetetlenné válna egy a néptől fokozatosan elkülönülő kiváltságos csoport kiemelkedése, vagyis a társadalmi piramis újjászületése. Ez is olyan alapeszme, amely különböző változatokban mind a mai napig az összes anarchista elmélet integráns részét képezi.

Ha Proudhonról kijelenthető, hogy általában a tekintélyvelvet rombolta, Bakunyint sommásan úgy jellemezhetjük, hogy a tekintély legmagasabbrendű, legszervezettebb, éppen ezért a kiuzsorázott népi tömegekre nézve legveszedelmesebb intézménye: az állam elleni lázadás megtettesítője volt. Nincs vita a történeti irodalomban a tekintetben, hogy valamennyi anarchista teoretikus és forradalmár közül pontosan ő gyakorolta a legnagyobb hatást kortársaira. Jelentőségének megfelelően a terjedelemnek több mint egyharmada az ő műveiből kiválasztott szemelvényekre esik. Bakunyin érdeklődésének középpontjában olyan kérdések álltak, mint az állam kialakulási folyamata, történeti szerepe, saját kora államformáinak jellemzése tipikus és egyedi vonásaik csoportosítása alapján. A mesterének vallott Proudhon-hoz hasonlóan ő is a federalizmusban jelölte meg „az új társadalom po-

litikai eszméjét” mert még a legdemokratikusabb államokat (Svájc és USA) is egy kiváltságos kisebbség hatalmi szervének minősítette. Bakunyin azonban több tekintetben is továbbfejlesztette az *antietatizmus* fogalmát. Egy részt kiterjesztette a korabeli munkásmozgalomra, az I. Internacionáléra. A már Proudhon által is használt „államszocialista” megjelölést (az ő felfogása szerint azok a szocialisták tartoznak ebbe a csoportba, akiknek célja a fennálló államok lerombolása után saját államgépezetük, s ily módon saját uralmuk létrehozása) Marxra és követőire, az I. Internacionálé Főtanácsára is alkalmazta. Zürichi programja szerint: „A Szláv Szekció nem ismer el főtanács vagy kongresszus által előírt hivatalos igazságot, sem egyoldalú politikai programot.” Egy ilyenféle állásfoglalás politikai következményeit aligha szükséges bevezetésben taglalni.

Az antietatizmus kiterjesztésének másik iránya előre felé, a jövőbe mutat. Bakunyin ugyanis Államiság és anarchia című főművében nemcsak korának államalakulatait, hanem a távoli jövőndő munkásállamát, a Marx által célnak tekintett forradalmi diktatúrát is elítélte. Azt állította, hogy ez utóbbi még rosszabb lenne, mint a burzsoá államok, mert egy privilegizált kisebbség itt is szolgaságba döntené a néptömegeket. Ide kívánczik az a közhely-szerű, de elvi fontosságú megállapítás, hogy a marxizmus és az anarchizmus kibékíthetlenségének oka éppen ebben a tézisben keresendő.

Beérve rövid utalásokkal, fel kell hívni az olvasó figyelmét két másik lényeges összefüggésre. Bakunyin nem habozott támaszkodni – legalábbis az elméletben – a „rossz szenvedélyekre”, azaz az emberben állítólag meglevő romboló ösztönre, ezt is a társadalom átalakító mozgalmának szolgálataiba kívánta állítani. A másik utalás a tulajdonjog eltörlésére vonatkozik. Szerinte kizárólag az állam, a tulajdonjog és a jogi család eltörlése teszi lehetővé „a népi élet megszervezését alulról felfelé, a kollektív munka és tulajdon alapján.”

A Louise Michel és Pjotr Kropotkin tollából származó szemelvények kevésbé elvontak, „levegősebbek”, vagyis könnyebben olvashatók. Az orosz herceg sajátos szint képvisel a palettán: az *anarchista kommunizmus* fő képviselője volt. Érdemes odafigyelni a szóhasználatára, mert például „a népfia” kifejezés nem csupán rá jellemző, a „nép” – a dolgozó osztályok –, az ösztönös népi lázadó heroizálása az anarchizmus és a még ezután tárgyalando anarcho-szindikalizmus valamennyi gondolkodójánál is fellelhető.

Nem maradhat ki egy ilyen válogatásból az *individualista anarchizmus* legmarkánsabb képviselője, Max Stirner sem. Az időbeni távolságot figyelembe véve, meglepően modernnek tűnnek gondolatai a 19. századi iskolá-

ról, amelyik a felsőbbtség előtt hajbókoló egyedeket bocsátott ki, ahelyett, hogy a teljes ember kialakítására törekedett volna. „Az új kor eszméje, ösztönzése: az *akarati szabadsága*. A pedagógiának kiindulópontként és végcélként a *szabad személyiség* kialakítását kell tekintenie” – fogalmazta meg a nevelés igazi célját. Ma is egyet lehet érteni azzal a megállapításával, hogy az iskolának nem elnyomnia, hanem ki kell bontakoztatnia a gyermek egyéniségét.

Stirner receptje, amit a társadalmi bajok leküzdésére ajánl, végletesen individualista: amíg Proudhon, Bakunyin, Kropotkin és Malatesta az elnyomottak kollektív erőfeszítésével, tehát társadalmi vagy politikai tettel kívánta megszüntetni a fennálló állapotokat, addig ő az elszigetelt egyén belső lázadását, azaz a dolgokon való felülemelkedést tekintette az egyetlen eredményes módszernek.

Az utolsó, egyben legterjedelmesebb forráscsoportban a három francia anarchoszindikalista: Fernand Pelloutier, Emile Pouget és Georges Sorel írásai találhatók. Mindhármukra vonatkozatható az a ténymegállapítás, hogy soraikból csak úgy árad a derűlátás, amelyet a századforduló franciaországi munkásmozgalmában tapasztalt megújulás: a harcos sztrájkok sorozata, a korábban szervezetlen munkástömegek színre lépése váltott ki belőlük. Milyen gondolati-emócionális indítékok tapinthatók ki még ezekben a szövegrészekben? Az átkos „képviselői aspirációk” mélységes megvetése; ez kettős elítélést fejezett ki, ugyanis degusztálta őket általában a parlamentáris demokráciák választási rendszere, s különösen a szociáldemokrata pártokban megfigyelt elfajulás, ami abban mutatkozott meg, hogy a szociáldemokrácia vezetői egyoldalúan csakis a képviselői mandátumok elhódítására törekedtek. Ez a szembenállás fejeződött ki jelszavukban: Semmi politikát!

A másik lényeges ismérve ennek az ideológiának a szakszervezetek szerepének újraértékelése, pontosabban az, hogy megalkotói egész koncepciójuk középpontjába állították. Számukra az anarchista doktrínától megtermékenyített szakszervezet az a terep, amelyre vonulva a munkások tömegei megvalósíthatják önmagukat, kialakíthatják magukban azokat az akarati tulajdonságokat, amelyeknek birtokában megvívhatják majd a döntő harcot. („Akarati iskolája.”) A kiszákmányolók feletti győzelmet egyedül a „közvetlen akció” hozhatja meg, ez pedig nem más, mint a szindikalista módon értett általános gazdasági sztrájk. Ennek apostolaként Sorel lépett fel, aki ad absurdum vitte ezt a gondolatot olyképpen, hogy az általános sztrájkot mítosszá emelte, s kijelentette, hogy csak a benne

résztevők akarati-érzelmi gyarapodása fontos, a sztrájk közvetlen eredménye tulajdonképpen mellékes.

Nagyon érdekes a marxizmus történeti szerepének ábrázolása. Ez is Sorelnak a műve volt, ő írt könyvet – jellemző a cím! – a marxizmus felbomlásáról. Magának Marxnak az érdemeit nem tagadta, ellenkezőleg, (szellemi teljesítményét a „forradalmi tanulóévek” termékének minősítette), ugyanakkor meg volt győződve arról, hogy Marx tanítása a századfordulón bekövetkezett mélyreható gazdasági-társadalmi változások miatt elévült, és az anarchoszindikalizmust nem csekély önbizalommal a marxizmus történeti meghaladásának deklarálta.

Néhány szót kell szólni az anarchista szövegek fordításáról. Ennek tulajdonképpen nincsen kialakult gyakorlata, hagyománya, hiszen a szóban forgó ideológusoktól elenyészően kevés mű jelent meg, inkább csak brosrák, ez utóbbiakat is a régmúltban adták ki, elavult nyelvezetük nem szolgálhat zsinórmértékül. A fordítás nehézségei megítélésem szerint alapjában véve nem nyelvi természetűek, hanem a szemlélet gyökeres különbözőségeiből következnek. Marxista gondolkodásmódhoz szokott agyunk és szemünk nehezen fogja fel mindenekelőtt a sajátos fogalmakat,\* a rendhagyó szókapcsolatokat és jelzős szerkezeteket. Egyes szerzők, így például az anarchoszindikalisták vagy Stirner esetében, csak akkor lehet hű a fordítás, ha az odaértett, de le nem írt gondolati elemeket is beépítjük a szövegbe. Mind-ebből az következik, hogy ezek az átültetések, jól lehet gondos munka eredményeként születtek meg, nem minősülhetnek „hivatalosnak”, véglegesen elfogadottnak, nem szólva egy kritikai kiadással szemben támasztható következményekről.

A Proudhon-részletet, valamint Bakunyin politikai filozófiáját az ELTE Bölcsészettudományi Karának Tudományos Szocializmus Információs és Továbbképzési Intézete fordította le. Az Államiság és anarchia magyar változata Gereben Ágnes munkája. Valamennyi többi szemelvény fordítása e sorok szerzőjétől származik.

\*V.ö. Vadász Sándor: A klasszikus anarchizmus ideológiájának fogalomrendszere Proudhon és Bakunyin műveiben. In: A Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből Évkönyv. 1982. 5–19. old.